

Hungarika térképek a bécsi közgyűjteményekben

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Évszázadokon keresztül Magyarország politikai, gazdasági és kulturális élete annak a birodalomnak a keretei közt zajlott le, melynek Bécs volt a székvárosa, s ahol a legfelsőbb fórumokat képező hivatalok is székeltek. Ez magyarázza, hogy a bécsi közgyűjtemények mért olyan hallatlanul gazdagok nemcsak irat- és könyvanyagban, de régi magyar vonatkozású térképekben is.

Jelen sorok írójának az 1966. év utolsó negyedében alkalmá volt a bécsi közgyűjtemények magyar vonatkozású térképanyagának tüzetes átvizsgálására.

Valamennyi bécsi térképtár közül terjedelemre legnagyobb és világviszonylatban is egyik legértékesebb gyűjtemény az *Österreichische Nationalbibliothek Kartensammlung*-ja. Ez a gyűjtemény igen régi, tulajdonképpen több különböző állagból tevődik össze. Legjelentősebb ezek közül az *Albertina*, a *Familienfideicommiss* és a *Stammsammlung* anyaga. Az utóbbi magába olvasztja a kisebb gyűjteményeket és egyes szerzeményeket, kötelespéldánnyal és vásárlással gyarapszik. A két előbbi nagy gyűjtemény anyaga olyan óriási és jellegük is olyan, hogy belátható időn belül egybeolvasztásra nem kerülhet sor.

Az *Albertina* anyaga különösen történetileg jelentős dokumentumokban gazdag. Technikai szempontból is figyelemre méltóak az *Albert* szász-tescheni herceg magyarországi helytartó magyaróvári és bellyei uradalmainak részlet-térképei: ezek kivált vízrajzi és mezőgazdasági érdekűek. Térképtörténetileg igen jelentősek J. C. *Weiss* (1735) és *Valmagini* (1773) Erdély-térképei. Nagyon jelentős Magyarország és az ausztriai ház többi országainak térképe 1797-ből, az összes asztronómiaiilag-trigonometriailag addig meghatározott pontok jegyzékével. Még fontosabb *Mikovinyi* Sámuel, a XVIII. század egyik legkiválóbb magyar térképészenek félbeszakadt magyar megyetérkép-sorozata: ez munkamódszerébe is bepillantást enged. A mai magyar kerttervezők valószínűleg jól tudják használni régi parkjaink rekonstrukciójánál Cseklész, Sassin és Eszterháza (ma Fertőd) XVIII. század végi parkjainak térképeit. A helytörténet számára igen érdekes Miskolc város 1854-ből való albumszerű szép kivitelű térképe négy lapnyi leírással. A magyar kartográfiatörténet számára jelentős *Plessing* felmérési igazgató *Mappa cartographica... Banatus Temesiensis* című 1773 táján készült igen részletes kivitelű térképe. A gyűjtemény bővelkedik a török elleni felszabadító háborúk hadtörténeti vázlataiban és helyszínrajzaiban is. Számos térkép található a gyűjteményben Pest környékéről is, kivált a város déli határáról: ez a terület

az 1770-es és 1780-as években, de később is, ismételten nagy hadgyakorlatok színhelye volt, mely alkalmából számos igen pontos topográfiai térkép készült róla: ezek mind gazdaságilag, mind településtörténetileg érdekesek.

A *Familienfideicommiss*, a volt uralkodóház magángyűjteménye állományában sok olyan szintén kéziratos térkép van, mely nemcsak tartalmánál, de szép kiállításánál fogva is jelentős, művészeti szempontból is becses. A történész számára sokat mondanak az olyan lapok, mint a *Hóra*—*Kloska*-féle parasztfelkelés eseményeit bemutató kéziratos térképlap, vagy a *Zrínyi* Miklós haditetteit térképileg először regisztráló *Glavach* István varasdi jezsuita által készített Horvátország-térkép, mely a szomszédos magyar területekre is kiterjeszkedik. Ez a XVIII. századi másolatban fennmaradt térkép alighanem az első az egykori Magyarországon készült történelmi, sőt tematikus térkép. Se szeri, se száma az 1788/90. évi török hadjárat fázisait bemutató hadtörténeti térképeknek. Nagyon jelentős *Saator* Dániel Béga-szabályozási térképe, mely zsiliprendszerének egész műszaki dokumentációját is tartalmazza. Nagyon értékes a rézmetszetben 1769-ben megjelent ún. *Lascy*-féle Magyarország-térkép óriási méretű kéziratos alap-térképe. Ugyancsak becses Mikovinyi Sámuel és társa, *Kovács* János részletes Magyarország-térképe, valamint a nagy térképész Kőrmend és Nagykanizsa környékét bemutató félkész vázlata. Kitűnő forrás a földrengéssújtotta Komárom 1763-ból való térképe és látképe, mely a károsodásokat igen szemléltetően tünteti fel, s ezért nemcsak a történész, de a geofizikus részéről is érdeklődésre tarthat számot. A három nagy fond közül vitán felül legértékesebb a *Familienfideicommiss* térképgyűjteménye. Katalógusának nehézsége és a komplikált jelzet-rendszer miatt nehezen kezelhető.

Míg az előbbi gyűjteményegységek főleg kéziratos térképekben nagyon gazdagok, s *Stammsammlung* anyagában a rézmetszetes és sokszorosított térképek dominálnak. Ezek átvizsgálása azzal a tanulsággal járt, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának, Magyarország legnagyobb és legteljesebb térképgyűjteményének még a rézmetszetes, kőmetszésű vagy nyomtatott, térképek terén is nagyok a hiányai. Nemcsak a Bécsben vagy másutt külföldön megjelent, magyar területeket ábrázoló térképekből hiányzik sok, de néha még a Pesten megjelent fontos lapok is hiányoznak, így pl. *Blaschnek* Sámuel 1838-as pesti árvíz-térképe, mely épületekig részletezve feltünteti a károsodás mértékét. A *Stammsammlung*ban is van sok kéziratos térkép, mint pl. *De la Croix Paitis* 1714. évi Szegedje, vagy a híres magyar vízépítő, *Kiss* József 1810-ből való oroszvári dunaszabályozási tervezete. A rézmetszetes Magyarország-térképek közül különösen érdekes *Lázár* diák térképének egy 1559. évi római utókiadása, mely variáns volta miatt is figyelemre méltó, valamint *Henricpetri* 1577-ből való Dunántúl-térképe.

Érdemleges térképanyag van még a Nationalbibliothek Kézirattárban is. Ezek közül különös említést érdemel a Johann Christoph Müller által készített a *Habsburg* és a török birodalmat elválasztó határ térképe, mely 42 lapon a karlócai békeszerződés által megállapított határvonal részletes topográfiáját mutatja be, igen szép, színes kiállításban. Nagyon jelentős az *Abriss der Vessung Groszwardein in Sybenbürgen* . . . 1660 körül készült látképszerű félfelülnézet Nagyvárad váráról, melyen a székesegyház előtt jól látható a Szent László lovasszobor, a középkori magyar képzőművészet egyik legjelentősebb, sajnos éppen ekkor elpusztult s csak leírásokból ismert alkotása. E rajznak így művészettörténeti jelentősége is van.

Érdekes és szép kiállítású Martin *Stier* császári hadmérnök, Magyarország egyik legjelentősebb XVIII. századi kartografusának várlátkép és váralaprajz-albuma, mely topográfiai térképeket is foglal magában.

A Hofkammerarchiv térképanyaga jórészt az iratok közül kiemelt térképekből került ki, szakcsoportok szerint rendezett és beszámozott, gépirásos cédulakatalógusa van. A térképek igen nagy része, körülbelül a fele magyar vonatkozású. Ezek zöme a történelmi magyar államterületre vonatkozik. Kiviláglik belőlük, hogy az egykori Habsburg-impérium jövedelmeinek nagy része származott a magyarországi és erdélyi bányákból, s ezek kiaknázása hazánk függőségének következtében a központi udvari kamara, a Hofkammer jövedelmeit gyarapította, míg Magyarország maga szegény maradt. Kitűnik továbbá az is, hogy hazánknak Pozsonyban, az udvari kamara alá rendelt magyar kamara székhelyén kitűnő térképész- és térképmásoló gárdája működött, olyan térképészek is, kiknek nevét eddig a magyar térképírás története alig, vagy egyáltalán nem ismerte.

A Hofkammerarchiv áttekintő térképeinek csoportjában olyan neves, hazánkban működő külföldi mérnökök műveivel találkozunk, mint *Delius* Kristóféi, s olyan reprezentatív magyar térképészekéivel, mint Mikovinyi Sámuel. Sajnos, ez utóbbi műveinek egyrésze hiányzik, csak a katalógus szerint van meg.

A posta- és úttérképek közül különösen jeles *Raffelsperger* (*Rafhegyi*) Ferenc hazánkfiának 1822-ből való Magyarország postajárat térképe az úttávolságok feltüntetésével, továbbá Kiss József és Gábor nagyhírű kultúrmérnökeinknek Kulpa-csatorna tervezete 1795-ből, Mikovinyi Karkócz-i úttérképe 1737-ből, valamint *Gnamb* Antal kamarai mérnök Fiume és környékének úttervezete a XVIII. század végéről.

A harmincadállomások térképei sok becses adatot szolgáltatnak a kereskedelemügy története számára. Különösen jelentős a magyar—stájer határ harmincad-hivatal-hálózatának térképe.

A víziutak térképei közül nem egy ma is figyelmet érdemel a vízgazdálkodás és vízszabályozás szempontjából. A Duna, Tisza, Körös és Maros folyók szépszámu térképpel vannak képviselve, mindazonáltal az anyag nagyrésze bánáti vonatkozású. Jelentősek a hazánkban működő híres belga vízmérnök, Maximilen *Fremant* Száva- és Kulpa-szabályozási tervei is, melyeket a magyar kamara megbízásából készített. Külön említést érdemelnek a szolnoki hídra vonatkozó 1730-ból és 1798-ból való tervek.

A mező- és erdőgazdaság szakemberei számára különösen érdekes lehet a budakeszi erdő és a pilisszántói határ 1777. évből való térképe. Mindkettő esztétikailag is igen szép kivitelű, a híres Kneidinger András kamarai mérnök munkája. A bácsi kamarai uradalom atlasza mind mezőgazdasági, mind történeti—statisztikai szempontból jelentős. Gazdaságtörténeti jelentősége van a katalogizálók által fel nem ismert és széttagolt, de egységes szempontok szerint készült térkép-sorozatnak, mely a magyar kamarai uradalmi birtokokat ábrázolja a XVIII. század végén.

Bányászattörténeti kutatóink szempontjából érdeklődésre tarthat számot az az 1764-ből való atlasz-kötet, mely a selmeci, körmöci és egyéb, körzetükbe tartozó bányauzemek és bányagépek tervrajzát illetve géprajzát tartalmazza.

A város- és községtérképek közül nagyon becses Buda és Szolnok 1742-ből való térképe, mindkettő Mikovinyi Sámuel műve. Ugyancsak említésre méltó Mikovinyi 1747. évi Almás és Szőny közötti mocsarak lecsapolására készített

tervezete. A 400 éves emlékünnepeét üelő Szigetvár helytörténete számára topográfiai érdekű lehetne a két, 1746-ból és 1750-ből való, birtokperrel kapcsolatban készült városrészlet térkép. Jelentős vízépítéstörténeti adatokat tartalmaz Makó város térképe.

A bányatérképek sorában egyik méltatlanul feledésbe ment, nagy munkásságú korai bányamérnökünknek, *Lipperth* Gábornak számos szép térképe található. Nem maradhat említés nélkül Mikovinyi Sámuel selmeci bányatérképe valamint két olyan, szerző megjelölése nélküli bányatérkép, mely csaknem teljes bizonyossággal az ő műve. Hiányzik a XVIII. század első felében élt egyik legjobb magyar bányaszakértőnek, *Ternyey* szepesi kamarai tanácsosnak szomolnoki rézbánya-térképe, melynek pedig nagy volna a jelentősége. Viszont megvannak az állományban *Herchenröther*, *Pelargus*, *Bukovay*, *Mikolássy* kiváló magyar bányatérképészek művei.

A külön csoportot alkotó sóbányatérképek sorában a legérdekesebb a vásárosnaményi sótelepet bemutató nyolc lapból álló térképmű. Egy a többi anyaghoz képest viszonylag kései, 1852-ből való térkép statisztikai szempontból érdekes, mert Magyarország, sőt az egész akkori osztrák császárság szabadságharc utáni sóellátásügyéről ad képet. Szerzője, a neves *Krieger* Sámuel, és topográfiai adatai miatt is érdekes az egykori mohácsi sótelep és hivatal térképe.

Bár nem térképanyag, de igen figyelemreméltó az épülettervrajzok csoportja, mely művészettörténetileg is jelentős, a műemlékvédelem számára gyakorlatilag igen jól használható.

Összefoglalóan meg kell jegyeznünk, hogy a Hofkammerarchiv állományában messze a történelmi érdekű anyag dominál, jóval kevesebb a gazdasági szempontból érdekes, ami azzal függ össze, hogy a mai magyar területtől kevés a község-térkép, ezek a legmagasabb gazdaságigazgatási hatóság levéltárába nem jutottak el, hanem nagyrészt alsóbb fórumok irattáraiban maradtak.

A Hofkammerarchiv térképgyűjteményén kívül, az iratok között igen sok térkép rejtőzik, amint ezt e sorok írója szűrőpróbák révén megállapította: ezeket a térképeket azonban csak a teljes iratanyag átvizsgálása során lehetne feltárni. Így az egyik iratesomóból a szűrőpróba során egy különösen érdekes *Lipperth*-féle térkép került elő. Az egész levéltár anyaga még hozhat meglepetéseket.

A kisebb gyűjtemények közül a *Haus- Hof- und Staatsarchiv* és a *Geologische Bundesanstalt* érdemel különösebb figyelmet. Ezek mindegyike térképészeti szempontból teljesen ismeretlen terület volt eddig, pedig mindegyikben található figyelemre méltó magyar vonatkozású térképanyag. Jelentős egy *Castello di Verdino* című, 1660 körüli, Nagyváradot ábrázoló kisméretű félfelülnézetes térkép, a „Statua del Re Matthias” nevű szobor (valójában az akkor elpusztult Szent László-szobor) rajzával. Még jelentősebb *Joannes Knapfmann* (Kaufmann?) 1602-ből való ugyancsak kéziratoss térképe, mely a Csepel-sziget és Vác közötti Duna szakaszt ábrázolja, a levéltár állandó kiállításán tárlóban van elhelyezve. Ez a térkép teljesen hiteles látképet ad a török uralom alatti Budavárról, a várpalotáról, annak XVII. század eleji állapotáról; ezt a térképet nem lehet eléggé a műemlékvédelemmel, kivált a Vár műemlékeinek feltárásával foglalkozó kutatók figyelmébe ajánlani. Ilyen anyag még bőségesen lappanghat a *Haus- Hof- und Staatsarchiv* anyagában, mert ennek a levéltárnak anyagából a térképeket még sokkal kevésbé emelték ki és dolgozták fel, mint a Hofkammerarchivben. Szinte az egész levéltár anyagában lehetnek még hungarika térképek.

A Geologische Bundesanstalt térképtára is igen figyelemre méltó. A fenn-tartó szerv profiljának megfelelően nagyrészt praktikus tervezési feladatokat szolgál. Modern, gyakorlatilag használható anyag beszerzése és tárolása a célja, új magyar anyaga nem sok van: viszont régi, még a monarchiai időkből származó állománya szép és bőséges. A gyűjteménynek kéziratos, könyv alakú katalógusa van, mely igen szűkszavú, még azt sem tünteti fel: kéziratos vagy nyomtatott-e valamely dokumentum. Így csak az egész állomány átnézésével lehetett eredményt elérni. Pedig az anyag tartalmaz említésreméltó térképeket. Ilyen például a *Geognostische Skizze der Umgebung von Dorog, Handtken* Miksa színes oleátatérképe és *Kuncz: Karte über das goegnostische Verhalten des Mátra Gebirges*, vagy F. A. *Legat* szép kiállítású selmeci bányatérképei a XVIII. század közepéről és *François Beudant: Carte geologique des bords du lac Balaton* című kéziratos földtani térképe 1818-ból. Településtörténetileg érdekes, a gyűjteménybe valószínűleg csak véletlenül került *Klausz* Adolf 1868-ban készült Sopron város belterületi térképe, mely 12, egyenként 38×36 cm nagyságú szelvényen házakig részletezve mutatja be a várost.

Jelentékeny a térképgyűjteménye a *Post- und Telegraphenmuseum*nak is. Ez posta- és távirdatörténeti dokumentumokat gyűjt, térképtára ebben a minőségben azonban igen jól rendezett és igen szép állománnyal ellátott. Az anyag terület szerint van csoportosítva; gépirásos, könyv alakú katalógusa van. Gyarapodása oly csekély, hogy alapján lezárt gyűjteménynek tekinthető. Angyából számunkra két kéziratos XVIII. századból való Magyarország postaútvonalait bemutató térkép a legérdekesebb; az egyik a század közepéről való állapotot tükröz, a másik valamivel későbbi. Az előbbi topográfiájában és stílusában Mikovinyi-hatást mutat. Nemcsak az utakat, de a postamérföld-távolságokat és a kocsiközlekedés napjait is mutatja, tehát már menetrendtérképnek tekinthető.

Nagyon becses hungarikák ebben a gyűjteményben *Raffelsperger (Rafhegyi)* Ferenc magyar származású Bécsben működött postatisztviselő térképei. 1826 és 1850 közti időből tíz térképe található itt, s ezeken szemmel láthatóan évről évre mérhetően tapasztalhatjuk, hogyan jutott el *Raffelsperger* a postai menetrendtérképektől a több nyelvű címmel ellátott, Londonban is megjelentetett kombinált néprajzi-, távíró- és vasúttérképekig, melyeken a közigazgatás adatai is megtalálhatók. Alighanem *Raffelsperger* saját példányai kerültek be a gyűjteménybe, melynek így magyar szempontból különös érdekessége és becsé van.

A *Kriegsarchiv Kartensammlungja* Ausztria egyik legnagyobb térképgyűjteménye. Állománya egészen 1918-ig a legszínvonalasabb európai térképművekkel egészült állandóan ki, azóta nagyjából lezártnak tekinthető. Állományának magyar vonatkozású részét *Eperjesy Kálmán: A bécsi hadülevéltár magyarvontatkozású térképeinek jegyzéke* c. munkájában (Szeged, 1929) már 38 évvel ezelőtt feltárta. A *Kriegsarchiv* anyagában különösen a településtörténet számára szinte nélkülözhetetlen 1:28 800 méretarányú I. és II. katonai felmérés magyar lapjai érdekesek számunkra, az előbbi az 1760—1790 közti, az utóbbi a XIX. század első felének Magyarországa topográfiai képét őrizte meg számunkra. Ezek a térképlapok fényképmásolatban a budapesti Hadtudományi Intézet Térképtárában megtalálhatók. A *Kriegsarchiv* térképgyűjteménye különösen hadtörténelmi vonatkozású térképekben igen gazdag, ezeknek nagy része kéziratos. De természetesen mindenféle, kivált topográfiai szempontból használható térképmű található az anyagban. Vízrajzi és vízgazdálkodási szempontból gyakorlatilag ma is használható az 1834-

ből való 63 lapos *Rauchmüller-féle Donauatlas*. Várostörténeti szempontból érdekes a „*Vierzig Zwey saubere Abrisse . . .*” című, *Montecuccoli* hagyatékában maradt végvár-atlasz 1664-ből. Nagyon érdekes dokumentum Mikovinyinak a Morvaország felé eső szorosokat ábrázoló térképe, melyeknek erősítési munkálatait 1740-ben ő vezette. Egyik legrepresentatívabb magyarvonatkozású térkép Cyriacus Blödtner hadmérnök 1716-ból való Magyarország-térképe, melynek Duna- és Tisza-vízrajza is különös figyelmet érdemel.

Kevés hungarika szempontból érdemleges térképet tartalmaz, de modern felszerelésével és korszerű katalógusaival rendkívül kellemes benyomást tesz a kutatóra a *Geographisches Institut der Universität Wien* térképtára. A gyűjtemény a múzeális szempontot teljesen alárendeli az oktatás céljainak. A régebbi — egyébként nem nagyon régi — anyag teljesen külön van választva a maitól. A régebbi anyag a XIX. század első felén időben nem terjed túl. Néhány olyan térképet mégis tartalmaz, melyek Magyarországon ritkák vagy nem találhatók meg, mint pl. *Fröhlich R. A. Neueste National und Sprachenkarte des Österreichischen Kaiserstaates* és *Berghaus Heinrich Ethnographische Karte vom Österreichischen Kaiserstaat*: mindkettő 1849-ből való, s szabadságharc külföldi térképes visszhangjának tekinthető. Képzőművészeti alaptérképen kézírásos adatokat tartalmaznak hazánk népességére vonatkozólag.

A bécsi egyetemen működik a *Geologisches Institut der Universität Wien* térképtára: kis gyűjtemény, magyar anyaga alig van.

Az *Österreichisches Statistisches Zentralamt* könyvtárának is van térképtára. Anyaga terület szerint rendezett, kézírásos könyv alakú katalógusa van. A gyűjteményben kevés a magyar vonatkozású térkép, ezek is nagyrészt a Központi Statisztikai Hivatal kiadványai a két világháború közti időből. Érdemes megjegyezni, hogy a XIX. századból több, mint tíz magyar egyházmegyei térkép található az állományban. Ezek azonban az Országos Széchényi Könyvtárnak is megvannak.

Az *Österreichisches Staatsarchiv — Verkehrsarchiv*nak, a közlekedéstörténeti levéltárnak külön térképtára nincsen, csak egyes térképei vannak.

A különben nagyon értékes könyvanyaggal rendelkező Wiener Stadtbibliothek-nak érdemleges magyarvonatkozású térképe nincs.

A *Technische Hochschule* könyvtárában a régibb térképanyagból egyedül *Wizer István* veszprémi egyházmegye-térképe van meg, az újabbkori standardmunkákból *Vályi Dunavölgy* térképe.

A *Bibliothek des Technischen Museums für Industrie und Gewerbe* állományában egyetlen érdemleges régebbi hungarika térképet tudtak előmutatni s ez *Weiss István Átnézeti térképe a Tisza völgyének* című mű német nyelvű változata 1861-ből.

A *Lehr- und Arbeitssammlung des Spätleologischen Institutes* valamint a *Fachbibliothek des Verbandes Österreichischer Höhlenforscher* térképgyűjteményei csak osztrák anyaggal rendelkeznek.

A *Technische Hochschule* keretében működő két intézet, a *Lehrkanzel für Technische Geologie* és az *Institut für Geodäsie* szintén rendelkezik kisebb térképgyűjteményekkel, de az előbbinek csak olyan magyar vonatkozású anyaga van, amely Budapesten is megtalálható, az utóbbi pedig csak olyan, nagyrészt újabb osztrák anyagot tartalmaz, melyet az oktatás segédletéül használ fel, s így e két gyűjteményben érdemleges magyarvonatkozású anyag nincsen.

Két gyűjtemény anyagában a hungarika térképek kutatása nem volt lebonyolítható: az *Österreichische Geographische Gesellschaft* könyvtára és térkép-gyűjteménye ládákba csomagolva költöztetés állapotában volt, minthogy az intézmény új helyiségbe költözött. A *Niederösterreichische Landesbibliothek* térképtárának anyaga pedig csak most kerül rendezésre.

Természetesen a bécsi közgyűjteményeken kívül még szerte Ausztriában levő különböző (egyházi, magán, közületi stb.) gyűjteményekben sok hungarika térkép lappanghat. Így például e sorok írója a felsőausztriai *Stift Sankt Florian* könyvtárában az ottani atlaszgyűjteményben olyan *Allard*-féle XVII. és XVIII. század fordulójáról való rézmetszetes Magyarország-térképet talált, mely Magyarországon ez idő szerint nem is ismeretes.

Az osztrák térképtárakat általánosságban tekintve megállapítható, hogy az egész ausztriai könyvtár- és levéltárügyet jellemző súlyos kérdések, nevezetesen a személyzethiány problémája, még nyomasztóbban nehezednek rájuk, mint magukra a fenntartó intézményekre általában. Részben ezzel magyarázhatók a feldolgozás régiessége, a cédulakatalógusoknak a nemzetközi gyakorlattól eltérő volta, az anyag feltárása körül mutatkozó nehézségek. A feldolgozás módszere tekintetben Magyarország térképtárai, de kiváltképpen az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára nem maradnak el az osztrák térképgyűjteményekkel szemben, sőt bizonyos tekintetben meg is előzik azokat. Így például a nemzetközi egységes méretű katalóguscédulák használata, az adremával sokszorosított cédulák és utalók nálunk általánosabban elterjedtebbek, mint náluk, ahol a nyomtatott rovatos, kissé elavultnak ható (bár kétségkéül több szöveget engedő) katalóguscédulák használata még általános, a kisebb gyűjteményekben pedig éppenséggel kézírásos vagy gépirásos könyvalakú katalógus szolgál a gyűjtemény használoinak segédletül. Az anyag megóvása, kasírozása, javítása érdekében is több történik Magyarországon, mint Ausztriában: igaz, az osztrák gyűjteményekben levő anyag állapota jobb, mint a magyar gyűjtemények térképállagáé.

Ami magyar szempontból leginkább figyelemreméltó, az, hogy, noha a hungarika térképek túlnyomórészt a három nagy térképgyűjteményben (*Österreichische Nationalbibliothek*, *Hofkammerarchiv*, *Kriegsarchiv*) találhatók, a kisebb gyűjteményekben is akadnak magyarvonatkozású térképek, ha kis számban is. A *Nationalbibliothek*ban kb. 1400, a *Hofkammerarchiv*ban kb. 1900 hungarika térkép található: az utóbbi gyűjteménynek csaknem a fele magyar vonatkozású.

Ennek a térképállománynak nagy többsége kézíratos, unikális példányokból áll. Értékét tekintve benne a történeti jelentőségű anyag messze dominál a gazdasági hasznú felett, ez azonban nem von le becséből számunkra. A bécsi közgyűjtemények hungarika térképanyaga történetírásunk — kivált a művelődéstörténet és a műszaki tudománytörténet számára — igen hasznos forrásanyag, melyet kellően kiaknázni a jövő feladata lesz. Síkfilmen és mikrofilmen való megszerzésük és a hazai kutatás számára hozzáférhetővé tételük a magyar történettudomány számára nagy haszonnal és eredménnyel járhat.

Ungarn betreffende Kartenbestände in den Wiener Sammlungen

Z. FALLENBÜCHL

Der Verfasser dieses Artikels hatte im 4. Quartal des J. 1966 die Gelegenheit gehabt, auf Grund eines Auftrags vonseiten der Ungarischen Nationalbibliothek Széchenyi und des Institutes für Ausländische Kulturbeziehungen, die Kartensammlungen der österreichischen Hauptstadt, Wien, zwecks registrierung der Ungarn betreffenden alten Kartenbestände durchforschen zu können. Er besuchte mehr als zehn Kartensammlungen: während seiner Arbeit fand er überall hilfsbereite, ja sogar sehr herzliche Aufnahme.

Das Ergebnis der Forschungsarbeit ist reichlich, besonders in den Sammlungen der Österreichischen Nationalbibliothek und des Österreichischen Staatsarchivs Finanz- und Hofkammerarchivs, jedoch konnten auch in den übrigen Sammlungen interessante Exemplare gefunden werden.

So z. B. sind in der Kartensammlung der ÖNB nicht nur wertvolle Manuskriptkarten, sondern auch seltene Kupferstich- und gedruckte Karten zu finden. Unter den Manuskriptkarten sind Kartenentwürfe von Sámuel *Mikovinyi* und János *Kovács*, die Entwürfe zu der sog. Lascy'schen Ungarnkarte und die zahlreichen Schlachtpläne der Türkenkriege von besonderer Bedeutung. Unter gestochenen Karten verdienen eine spätere Ausgabe der Lazaruskarte aus dem Jahre 1559, eine Transdanubienkarte aus dem Jahre 1577 und die Pester Überschwemmungskarte von Samuel Blaschnek aus dem Jahre 1838 besondere Erwähnung. Auch die Handschriftensammlung der ÖNB hat nicht wenige Ungarn betreffende Karten und Ansichten, um nur die grosse J. Chr. *Müller*'sche Grenzkarte aus dem Jahre 1699 und die Festungsansichten von Martin *Stire* (um 1660) zu erwähnen. Besonders wertvoll kann ein kleiner Abriss der Festung Grosswardein gelten, an dem das sehr berühmte, im Jahr 1660 durch die Türken vernichtete Reiterstandbild des Hl. *Ladislaus*, König von Ungarn, das bisher nur von Beschreibungen bekannt gewesen war, ziemlich genau abgebildet ist.

Auch die Kartensammlung des Finanz- und Hofkammerarchivs ist reich an Karten, die für die ungarische Geschichtsforschung und Kunstdenkmalspflege von Interesse sind. Erwähnung verdienen nicht nur die zahlreichen Karten von S. *Mikovinyi* und die Wasserbaukarte der Gebrüder József und Gábor *Kiss*, sondern auch die Bergbaukarten von Gábor *Lippert*, eines sehr begabten Bergbauingenieurs von Ungarn (1720er Jahre) und des Belgiers Maximilien *Fremaut*, der eine Zeitlang sich in Ungarn betätigte. Besonders interessant ist für die Geschichte der ungarischen Kartographie, dass aus vielen Karten dieser Sammlung die Betätigung einer bisher wenig bekannten Kartenzeichnergruppe bei der Pressburger Ungarischen Hofkammer in den 1760er und 1770er Jahren gut zu erfassen ist.

Im Haus- Hof- und Staatsarchiv befindet sich eine Karte aus dem Jahre 1602, die dadurch sehr interessant ist, dass sie den Zustand der von den Türken besetzten Festung Ofen am Anfang des XVII. Jahrhunderts authentisch darstellt.

Auch die Kartensammlungen der Geologischen Bundesanstalt, des Post- und Telegraphenmuseums sind reich an Ungarn betreffenden alten Kartenbeständen, ganz zu schweigen von der Sammlung des Kriegsarchivs, dessen Bestände aber seit mehr als drei Jahrzehnten durch die Betätigung von Kálmán *Eperjesy* und András *Borbély* in Ungarn schon bekannt geworden sind. Der Erwähnung wert sind auch die Sammlungen des Geographischen Institutes der Universität Wien und der Bibliothek des Statistischen Zentralamtes, die aber zumeist Karten aus neuerer Zeit besitzen.

Alle diese Bestände können sehr wichtig für die Forschungsarbeit der ungarischen Historiker, Geographen und Kartographen sein, weshalb ihre baldige Aufnahme auf Mikrofilm für Ungarn sehr wünschenswert wäre.

Für die wertvolle Hilfe der Forschung- und Registrierungsarbeit muss hier besonders den Herrn Hofrat Dr. Rudolf *Kinauer*, Direktor der Kartensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, Herrn Hofrat Univ. Prof. Dr. Hans Leo *Mikoletzky*, Leiter des Archivwesens in Österreich, Herrn Archivoberreferenten Erich Günter *Schmidt* (Finanz- und Hofkammerarchiv), weiter den Herrn Univ. Prof. Dr. Ernst *Bernleithner* und Landesobervermessungsrat Dr. Ing. Karl *Ulrich*, die mit ihren Informationen die Arbeit des Verfassers erleichterten, Dank gegeben werden. Dank gebührt auch Herrn Oberstaatsbibliothekar Dr. Johannes *Nowack*, Leiter der Bibliothek des Statistischen Zentralamtes und Herrn P. *Haigl* (Post- und Telegraphenmuseum) für ihre, dieser Arbeit geleisteten Hilfe. Sie alle, wie auch noch viele weitere, deren Namen hier nicht zu erwähnen möglich ist, trugen viel zum Erfolg dieser Forschungs- und Registrierungsarbeit bei.